

УДК 336.71

К.М. Гончаренко, асп.*Кіровоградський національний технічний університет*

Механізм забезпечення безпеки банківської діяльності в сфері кредитних послуг

В статті розглядаються питання побудови системи забезпечення безпеки в банківських установах. Аналізуються основні етапи забезпечення безпеки при здійсненні кредитних операцій, роль різних відділів та підрозділів в даному процесі.

банківські установи, система забезпечення безпеки, кредитні операції

У всій сукупності банківських операцій кредитні операції посідають чи не найголовніше місце. Як показує аналіз діяльності банків у сфері кредитування, основними причинами, які створюють негативний результат їх кредитної діяльності, є: відсутність у технологіях кредитних операцій та методиках кредитування суттєвих заходів захисту таких операцій, мінімізації ризиків їх проведення; недосконалість законодавчої бази для банківської діяльності, взагалі, і кредитної, зокрема; непрофесійні дії органів управління та персоналу банків щодо надання і, особливо, супроводження кредитів; недобросовісна поведінка, а подекуди і кримінальний характер діяльності позичальників. Усе зазначене вказує на нагальну необхідність створювати певну систему заходів безпеки кредитних операцій банків.

На сучасному етапі питання безпеки діяльності суб'єктів господарювання є актуальними, їм приділяють увагу багато науковців та практиків, зокрема, Ващекін Н.П., Дзлієв М.І., Зубок М.І., Зубок Р.М., Козаченко Г.В., Лекарев С.В., Ляшенко О.М., Пономарьов В.П., Предборський В.А., Пригунов П.Я., Соснин А.С., Судоплатов А.П., Урсул А.Д. та інші. Водночас, досвід показує, що якоїсь єдиної системи заходів безпеки кредитних операцій, яка була б притаманна всім банкам, в Україні не існує. Банки, використовуючи існуючу законодавчу і нормативну базу, розробляють свої заходи і з тією чи іншою ефективністю застосовують їх для захисту своєї кредитної діяльності. Отже, метою даного дослідження є вивчення особливостей забезпечення безпеки банківських установ в процесі здійснення ними кредитних операцій, аналіз сучасної системи заходів, які застосовуються банками України, та розробка напрямків її удосконалення.

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду системи безпеки кредитних операцій, необхідно зупинитися на визначенні „безпека установа” як економічної категорії. Аналіз наукових джерел [4, 6 - 8] показує, що система забезпечення безпеки підприємства розглядається як комплекс ефективних заходів (управлінських рішень) по локалізації реальних та потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз. Саме загрози об'єктам безпеки, які виходять із зовнішніх та внутрішніх джерел загроз, визначають зміст діяльності по забезпеченню внутрішньої та зовнішньої безпеки. Якщо враховувати, що зовнішні та внутрішні загрози розрізняються як реальні та потенційні, то діяльність по забезпеченню безпеки буде полягати в прогнозуванні загроз та визначенні і реалізації найбільш ефективних заходів по їх локалізації.

Цей комплекс заходів повинен бути обґрунтований оцінкою характеру цих загроз, аналізом кризових ситуацій та інших несприятливих факторів, які

перешкоджають досягненню цілей діяльності суб'єкта господарювання та представляють загрозу для його життєво важливих інтересів.

При цьому слід відмітити, що на рівні банківської установи в значній мірі проявляється залежність від суб'єктивних факторів, оскільки концепцію достатності безпеки конкретного підприємства визначає його керівництво, виходячи зі своєї уяви про проблеми безпеки, наявності необхідних для її забезпечення ресурсів, стратегічних цілей діяльності.

Заходи забезпечення безпеки підприємницької діяльності, взагалі, та банківської діяльності, зокрема, можна розподілити на три групи:

- 1) заходи профілактичного характеру;
- 2) заходи, спрямовані безпосередньо на попередження протиправних дій конкретних суб'єктів загроз підприємницької діяльності;
- 3) заходи по попередженню протиправних дій з боку суб'єктів загроз та локалізації негативних наслідків цих дій.

Як правило, заходи безпеки класифікуються за терміном розвитку кредитних взаємовідносин банків з їхніми клієнтами: підготовка до надання кредиту та його надання, кредитний моніторинг у ході кредитних операцій і робота щодо повернення кредитів. Слід наголосити, що забезпечення безпеки кредитних операцій не є прерогативою чи завданням якогось одного підрозділу банку (наприклад, підрозділу безпеки), заходи безпеки реалізуються всіма підрозділами, залученими у таких операціях. Досвід показує, що у проведенні кредитних операцій беруть участь, як правило, такі підрозділи банків: кредитні, юридичні, маркетингові, банківських ризиків, безпеки, які є основними у забезпеченні заходів безпеки цих операцій. Інші підрозділи (ресурсні, фінансово-економічні, бухгалтерського обліку та інші) хоч і беруть участь у кредитній діяльності банків, але вони істотного впливу на розвиток кредитних операцій не створюють.

Підрозділи безпеки при проведенні кредитних операцій, як правило, здійснюють інформаційно-аналітичне їх забезпечення, а саме: на етапі підготовки до видачі і при видачі кредиту проводиться інформаційно-аналітичне дослідження позичальника, змістом якого є формування характеристики позичальника та його діяльності.

Залежно від повноти отриманої інформації, її змісту та достовірності підрозділ безпеки визначає ризик помилки вибору позичальника. Сьогодні банками України і Росії набуто певний досвід щодо методик визначення такого ризику. Узагальнюючи існуючу практику, можна виділити такі ступені ризику помилки вибору позичальника:

1) низький ризик - наявність інформації про позичальника в обсязі не менше 90 %, відсутність у його діяльності кримінальних зв'язків, стабільність комерційної діяльності (хоча б протягом останнього року), позитивна кредитна історія, багатoproфільність діяльності, наявність філій, добрий фінансовий стан підприємства позичальника;

2) малий ризик - наявність інформації про позичальника в обсязі не менше 80 %, відсутність у його діяльності кримінальних зв'язків, стабільність комерційної діяльності (хоча б протягом останніх півроку), однопрофільність діяльності, відсутність філій, добрий фінансовий стан, перспективний бізнес, який здійснюється з участю багатьох партнерів, позитивна кредитна історія;

3) середній ризик - наявність інформації про позичальника в обсязі не менше 70 %, його діяльність здійснюється в ризикованій сфері підприємництва, є факти несвоєчасного повернення кредитів (відсутній досвід роботи з позиковими коштами), ухилення від сплати податків, неодноразове відкриття (закриття) рахунків у банках (наявність неробочих рахунків);

4) високий ризик - наявність інформації про позичальника в обсязі не менше 60 %, є факти неповернення кредитів, судових розглядів справ за позовами до позичальника, наявність боргів, часта реорганізація структури, велика плінність кадрів, нестійкі показники ділової активності, наявність клопотань “зверху” та фактів про проведення актів недобросовісної конкуренції на ринку;

5) дуже високий ризик - наявність інформації про позичальника в обсязі менше 60 %, відсутні ознаки реальної підприємницької діяльності, нерівномірна динаміка руху коштів на рахунках позичальника, наявність даних про кримінальні зв'язки, непорозуміння з правоохоронними органами, недбале ставлення до закону та своїх зобов'язань.

Встановлення відповідного ступеня ризику помилки вибору позичальника буде суттєво впливати на характеристику його надійності і надалі на рішення про надання кредиту.

Юридичні підрозділи на даному етапі кредитної операції вивчають правомірність існування та діяльності підприємства-позичальника, наявність документів, наданих позичальником, та їх відповідність встановленим в банку вимогам, забезпечують правову оцінку договорів позичальника з контрагентами в межах реалізації його бізнес-плану, готують проекти кредитних та інших договорів, пов'язаних із проведенням банками кредитних операцій, здійснюють їх реєстрацію та облік, зберігання оригіналів договорів.

Кредитні підрозділи на етапі підготовки до надання та безпосередньо при наданні кредитів вивчають загальний стан підприємства-позичальника, його фінансові показники, матеріали аудиту, кредитоспроможність позичальника, залежність позичальника від кредитних коштів, уточнюють порядок розрахунку суми кредиту та складають прогноз фінансових потреб, визначають, для чого конкретно буде використано кредит, чи враховано умови, на яких буде надано кредит, причини клопотання про надання кредиту саме перед цим банком тощо.

Крім того, кредитний підрозділ проводить оцінку бізнес-проекту позичальника, в ході якого аналізується структура і динаміка витрат за власними і позичковими коштами, календарний план організації виробництва, динаміка випуску і реалізації продукції робіт, послуг, розрахунок окупності, прибуток (у динаміці), рентабельність, структура собівартості продукції, терміни та графіки окупності вкладень і повернення коштів банку.

Додатково кредитні підрозділи вивчають такі питання: як клієнт планує погашати кредит і в якому порядку; обсяги коштів, які клієнт отримує у процесі операційного циклу; чи має клієнт спеціальне джерело погашення кредиту.

Підрозділи маркетингу на зазначеному етапі вивчають кон'юнктуру ринку позичальника, визначають умови, рівень конкуренції на ньому, конкурентоспроможність позичальника та її перспективи на період дії кредитного договору, встановлюють можливість змін кон'юнктури ринку протягом користування позичальником позиковими коштами, основних його конкурентів і ступінь їх впливу на позичальника у ході комерційної діяльності, а також перспективність даного виду бізнесу.

Підрозділи банківських ризиків у ході підготовки до видачі кредиту проводять дослідження забезпечення кредиту. Залежно від виду забезпечення вони:

1) вивчають предмет застави, визначають його наявність, право власності на нього заставодавця, вартість (балансову та ринкову), його ліквідність, у тому числі і можливі зміни на момент повернення кредиту, склад та стан предмета застави, умови зберігання та умови страхування, чи не перебуває предмет застави у заставі інших кредиторів, відповідність предмета застави вимогам законодавства;

2) вивчають можливості гарантів (поручителів), їх платоспроможність та повноваження осіб, що підписують документи про надання гарантії (поручительства), відповідність гарантії (поручительства) вимогам законодавства;

3) вивчають можливості та платоспроможність страховиків, їх повноваження та умови страхування.

На підставі отриманих від позичальника документів та даних інших підрозділів, залучених до роботи з підготовки до видачі кредиту, підрозділи банківських ризиків досліджують надійність позичальника та визначають ступінь ризику банку у разі проведення даної кредитної операції. Досвід забезпечення безпеки кредитних операцій банків показує, що вивчення і прогнозування стану підприємства-позичальника та ризику, пов'язаного з наданням кредиту, здійснюється на основі дослідження п'яти груп коефіцієнтів та їх динаміки: показників ліквідності, показників заборгованості, показників погашення боргу, показників ділової активності, показників рентабельності.

Відповідно до існуючих у тому чи іншому банку порядку та методик, підрозділи, залучені до підготовки кредитної операції, на основі результатів вивчення позичальника та його діяльності надають кредитному комітету висновки, в яких вказують своє бачення щодо можливості, умов, розміру надання кредиту та перспектив його повернення. Кожен із підрозділів має безпосередньо у своєму висновку вказати один із варіантів: можна надати кредит, відмовити в наданні кредиту, можна надати кредит за відповідних умов. Підрозділи банківських ризиків, крім цього, вказують можливий ступінь ризику банку при проведенні даної кредитної операції.

Усі документи від підрозділів банку отримуються кредитним інспектором, який вивчає їх і складає пояснювальну записку кредитному комітету, в якій відображає сильні та слабкі сторони кредитної угоди, обґрунтовує деталі угоди, які не відповідають традиційній практиці банку, робить загальний висновок про можливість надання кредиту. Кредитний інспектор формує пакет документів з даної кредитної угоди і подає їх керівникові кредитного підрозділу, який перевіряє повноту документів, визначає якість аналізу кредитної заявки, візує пояснювальну записку та направляє документи кредитному комітету. Розгляд документів та прийняття рішення кредитними комітетами та керівництвом банків здійснюється згідно з порядком, встановленим у кожному з банків.

Після прийняття позитивного рішення про надання кредиту і перерахування коштів на рахунок клієнта починається другий етап забезпечення безпеки кредитної операції. Цей етап характеризується проведенням моніторингу кредитної операції (кредитний моніторинг), у ході якого здійснюється контроль за виконанням умов кредитної угоди сторонами, за поведінкою і діяльністю позичальника. Як показує досвід, якраз з причин недостатньо ефективного моніторингу кредитних операцій створюються досить негативні ситуації щодо повернення кредитних коштів.

Кредитні підрозділи банків контролюють виконання графіку погашення кредиту та сплати відсотків, його цільове використання, фіксують наявність затримок у наданні банку відомостей і звітів, проводять аналіз поточної фінансової документації. Крім того, кредитними підрозділами періодично проводяться перевірки безпосередньо на підприємстві позичальника, зокрема, перевіряється надходження матеріальних цінностей, придбаних за позичкові кошти, реальність виробничої діяльності щодо реалізації бізнес-проекту.

Підрозділи безпеки у ході кредитного моніторингу здійснюють контроль поведінки позичальника, його ділової активності, появи нових комерційних зв'язків, загального режиму діяльності підприємства (кадрові зміни, конфліктні ситуації, зміни в організації виробництва тощо), наявність негативних відгуків про діяльність

підприємства чи його власників або керівництва в засобах масової інформації, поведінки керівників і засновників (власників) підприємства, їх ставлення до стану і перспектив діяльності підприємства. Підрозділи безпеки також тримають у полі зору соціальну ситуацію на підприємстві, його взаємовідносини з правоохоронними органами та податковою службою.

Юридичні підрозділи здійснюють контроль правової ситуації з питань кредитування та вживають заходи щодо захисту інтересів банку у разі її змін. Крім того, вони забезпечують контроль дотримання позичальником обумовлених у договорах умов виконання зобов'язань та відповідно до рішень керівних органів банку здійснюють юридичне оформлення змін виконання сторонами своїх зобов'язань або умов їх забезпечення.

Підрозділи банківських ризиків, насамперед, здійснюють вивчення ситуації щодо стану забезпечення повернення кредиту, зокрема, з питань, що стосуються застави (чи не перезаставлено предмет застави, умови зберігання і стан предмета застави, чи не реалізовано (замінено), украдено предмет застави, дотримання передбачених договорами умов використання (експлуатації, оновлення) предметів застави). Якщо у заставі перебувають майнові права позичальника, підрозділи банківських ризиків контролюють терміни і ситуацію, коли ці майнові права позичальника перетворюються у конкретну продукцію, і вживають заходи щодо прийняття останньої в заставу. Щодо гарантів (поручителів), страховиків підрозділи банківських ризиків здійснюють контроль їхнього фінансового стану та можливостей щодо виконання своїх зобов'язань.

Підрозділи маркетингу контролюють ситуацію на ринку позичальника, стан та зміни конкурентоспроможності його продукції, появу на ринку нових суб'єктів, здатних обмежити діяльність позичальника, зміни кон'юнктури ринку.

Проведення моніторингу фахівці банків радять здійснювати у такому порядку:

1. Перший етап - визначення відповідності використання кредитних коштів меті, передбаченій кредитним договором, реальності придбання матеріальних цінностей за кредитні кошти, ознак намірів позичальника використати надалі кредитні кошти не за призначенням. На даному етапі перевіряються документи, які можуть підтверджувати цільове використання кредиту. Такими документами можуть бути платіжні доручення, рахунки-фактури, митні декларації, складські розписки, довіреності тощо. Вказані документи повинні підтверджуватись наявними товарно-матеріальними цінностями. Досвід показує, що з цих документів доцільно знімати копії, які надалі слід включити до кредитної справи позичальника.

2. Другий етап - перевіряються наявність та умови реалізації і зберігання продукції. При цьому враховується відповідність ціни реалізації продукції передбаченій ціні у бізнес-плані, можливість оптової та роздрібною реалізації, наявність складських приміщень, мережі торговельних пунктів, зміни кон'юнктури ринку, законодавства в сфері оподаткування тощо. Головна мета перевірки у ході другого етапу — переконатись у реальності здійснення угоди й отримання позичальником доходу, який би давав змогу повернути банку кредитні кошти і відсотки за їх використання.

3. Третій етап - встановлюється, чи реалізовано товар, чи до його реалізації позичальник ще не приступав, на що спрямовані дії позичальника: на повернення кредитних коштів, пролонгацію терміну дії кредитного договору, неповернення кредиту взагалі чи на щось інше. Перевірки починаються з аналізу інформації, отриманої згідно з установленим порядком від позичальника, після чого визначаються результати угод за даними бухгалтерського обліку, робляться виписки із розрахункових рахунків, перевіряються дані журналів-ордерів за відповідними рахунками, книги обліку реалізації продукції. У разі необхідності проводяться переговори з керівництвом

підприємства-позичальника, де уточнюються можливості щодо своєчасного погашення кредиту.

Крім того, перевіряється наявність застави, її стан та умови зберігання, а за певних умов - фінансовий стан гаранта (поручителя), страховика. На даному етапі досить важливим є вивчення характеру ділових відносин позичальника з іншими юридичними і фізичними особами, усвідомлення сутності їх фінансово-господарських відносин. Слід переконатись, що серед таких осіб немає підозрілих підприємств та фізичних осіб (родичів, друзів, кримінальних елементів та ін.). Доцільно також звернути увагу і на наявність фактів виділення зі складу структури підприємства-позичальника підрозділів у самостійні юридичні особи, створення дочірніх підприємств, заснування інших суб'єктів господарювання та отримання корпоративних прав на підприємствах, які не входять до структури позичальника.

4. Четвертий етап - настання терміну повернення кредиту. Якщо кредит не повернуто і є клопотання позичальника про пролонгацію, робота щодо прийняття такого рішення проводиться практично у тому самому обсязі, що й при підготовці до надання кредиту. Слід зауважити, що пролонгація кредитів не тягне за собою автоматичного продовження терміну дії договорів забезпечення, тому в обов'язковому порядку такі договори повинні бути також пролонговані. Коли кредит переведено до категорії прострочених, робота банку щодо повернення боргу може проводитись у такому порядку: доарбітражне врегулювання предмета спору (надання претензій боржнику; повідомлення страховиків, гарантів, поручителів про невиконання позичальником своїх зобов'язань; модифікація кредитної угоди, санація кредитної угоди; реструктуризація кредитного боргу і терміну його повернення; реалізація забезпечення (надання позову до господарського суду; виконання судового рішення; банкрутство позичальника).

На даному етапі, крім переліченого, особливе значення, як показує досвід роботи сил безпеки банків, має забезпечення додаткового впливу на боржників з метою стимулювання їхніх дій до повернення кредитних коштів. Насамперед слід вжити заходів щодо правового впливу, зокрема використовуючи цивільно-правові або кримінально-правові заходи.

У першому випадку виходячи з ситуації, яка складається з неповернення коштів і необхідності обмежити діяльність боржника, особливо його дії щодо витрат коштів та реалізації майна, доцільно провести відповідні цивільно-правові процедури щодо накладання арешту на активи боржника та отримання законного права на управління його майном. Найбільш ефективним у цьому випадку може бути використання інституту банкрутства без будь-яких попередніх заходів цивільно-правового характеру. У процесі процедури банкрутства право управління активами боржника переходить до арбітражного керуючого, основним завданням якого є формування необхідних коштів для повернення кредиторам

За інших умов дієвим може бути прагнення банку до здійснення виконавчого напису на договорі застави та ініціювання роботи виконавчої служби. Є приклади, коли вже на цьому етапі боржники змінюють свою позицію та вдаються до дій щодо вирішення питання з погашенням боргу.

Для застосування кримінально-правових засад характерним є наявність у діях позичальника ознак порушень законодавчих норм кримінального спрямування. Такими порушеннями можуть бути: нецільове використання позичальником кредитних коштів, продаж або передача без відома банку предмета застави, розтрата будь-яким чином отриманих коштів, привласнення (або придбання незаконним чином) майна, придбаного за кредитні кошти, обман кредитора та ін. У практичному плані дії банку щодо збору таких фактів будуть спрямовані на створення відповідної системи

розмежування правомірного підприємницького ризику від неправомірних дій, які караються у кримінальному порядку. Маючи докази про зловживання позичальника, банк має підстави звернутись до правоохоронних органів із заявою про порушення кримінальної справи щодо такого позичальника, що само по собі може спонукати останнього до повернення кредиту. Крім того, у разі порушення кримінальної справи з'являється можливість обмежити позичальника у пересуванні і позбавити його можливості переховуватись або оголосити його розшук, накласти арешт на наявне у нього майно, предмети застави та інше. До того ж у рамках кримінальної справи банк може заявити себе цивільним позивачем на суму непогашеного боргу.

Слід також зазначити, що з метою впливу на недобросовісного позичальника та повернення кредитних боргів банки вдаються до таких дій: оприлюднення недобросовісної поведінки їх позичальників в засобах масової інформації, повідомлення у міжбанківській електронній пошті, звернення до Асоціації українських банків; звернення до місцевих органів влади з пропозиціями щодо стимулювання боржників до повернення кредитних боргів; об'єднання зусиль банків для сумісних дій щодо повернення боргів у разі наявності фактів отримання кредитів позичальником у різних банках; проведення роботи з дебіторами боржника, а в деяких випадках із його конкурентами щодо продажу боргів позичальника; організація повернення боргів за плату на договірній основі з юридичними і фізичними особами.

Підводячи висновки, слід підкреслити, що забезпечення безпеки кредитної діяльності банків є досить складним і трудомістким процесом, необхідної ефективності він може досягти тільки завдяки активним сумісним діям усіх підрозділів банку, які у той чи інший спосіб залучені до кредитних операцій. До того ж заходи безпеки повинні проводитись цілеспрямовано і наполегливо, з необхідним ступенем активності протягом всієї кредитної операції, а не тільки на якомусь одному її етапі.

Список літератури:

1. Безопасность предпринимательской деятельности: Учеб пособие / Н.П. Ващекин, М.И. Дзлиев, А.Д. Урсул; Моск. гос. ун-т коммерции, НИИ устойчивого развития и безопасности. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 334 с.
2. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.
3. Зубок М.І., Зубок Р.М. Безпека підприємницької діяльності: Нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку. – К.: Істина, 2004. – 144 с.
4. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
5. Правові основи захисту банківської системи від злочинних посягань: Курс лекцій / В.А. Предборський (наук. керівник авт. колективу), Тараненко Ю.О., Остапишин Т.П., Попович В.М., та інш. – К.: Національна академія внутрішніх справ України. – 138 с.
6. Соснин А.С., Прыгунов П.Я. Менеджмент безопасности предпринимательской деятельности: Учеб пособие. – К.: Изд-во Европ. Ун-та, 2002. – 357 с.
7. Судоплатов А.П., Лекарев С.В. Безопасность предпринимательской деятельности: практическое пособие – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.
8. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов, 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 288 с.

В статье рассматриваются вопросы создания системы обеспечения безопасности в банковских организациях. Анализируются основные этапы обеспечения безопасности при осуществлении кредитных операций, роль различных отделов и подразделений в данном процессе.

The questions of establishment the system insuring the security of bank organization are discussed in the article. The main stages of insuring the security while carrying out the credit operation are described, the role and place of various departments and divisions of bank in this process are analyzed.